

БОГДАН Л. ДАБИЋ

ПОЗАЈМИЦЕ РУСКОГ ПОРИЈЕКЛА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У међусобном контакту словенских књижевних језика највише су се досад истакла три језика који су имали већег удјела у формирању неког другог (националног) словенског језика. То су *старословенски*, *чешки* и *руски*. Од њих се највећим удјелом може похвалити старословенски. Он је живо учествовао у формирању рускога књижевног језика, у настанку (новог) бугарског и, нешто мање, у формирању сх. књижевног језика — нарочито у старијим развојним етапама књижевног језика код Срба. Све је то посве разумљиво ако се узме у обзир књижевна и општекултурна улога старословенског језика коју је он извршио код већине словенских народа. Да се подсетимо: старословенски је био први књижевно фиксирани језик код Словена и у неку руку општесловенски у тој функцији. Ову тврдњу незнатно ограничава чињеница да су само Пољаци и Лужички Срби остали некако изван домаћаја старе словенске писмености — из првог таласа дјеловања словенских првоучитеља и њихових следбеника. Уз то је старословенски био још и свештени језик источне хришћанске цркве код словенских народа, што му је још више ојачало статус. У тој функцији он је изашао из словенских оквира, јер су га неколико вијекова употребљавали и сусједни Румуни, народ романског рода, али православне вјере.

Чешки језик афирмисао се веома рано својим књижевним и културним функцијама, захваљујући, углавном, снажном замаху хуситског покрета и општем процвату чешке средњовјековне државе. Јан ХУС, велики вођа највећег чешког општенародног покрета, спаљен је на ломачи 1415. године, али тиме није заустављен замах чешке културе и књижевности. Петнаесто и шеснаесто стољеће били су, и остали, златни вијек старе чешке писмености. Врхунац разрађе, ности књижевног језика и његове функционалне оспособљености јесте чешка *Kralická Bible* из 16. вијека. Томе језику вратиће се, доцније, чешки будитељи с почетка 19. вијека и потражиће у њему вас-

крсење чешкога националног језика. При свему томе не смијемо забрављати да је први импулс чешкој писмености дала, ипак, мисија словенских првоучитеља Ђирила и Методија. Још у фази раног процвата чешког језика Пољаци су претрпјели снажан чешки утицај. У 19. вијеку чешки језик ће још једном, након успјешне обнове и успостављања потребног континуитета, снажно утицати на формирање неких националних словенских језика (тј. њихове лексике и књижевне норме). Сад ће у орбиту његова утицаја доћи други језици: лужичкосрпски, словеначки, словачки и хрваткосрпски (посебно његова западна варијанта).

Ваља напоменути да су »утицајне сфере« ових трију престижних језика у Словенству доста прецизно разграничене. Сва три ова словенска језика одликују се релативно ранијим формирањем и функционалном прилагођеношћу нормираног језика — који треба да опслужује друштвено-језичку заједницу, а доцније нацију или, чак, више нација. Тако се старословенски језик датира средином 9. вијека, староруски 12. вијеком, а чешки 14. вијеком. Вјероватно је и њихов ранији настанак, донекле, утицао да се та три језика толико афирмишу код словенских народа.

Руски језик имао је своју сферу утицаја, а захватио је прије свега православне словенске народе (Бјелорусе и Украјинце; затим Бугаре, Србе, Македонце...). Али не ограничава се само на њих, него се доцније проширио на цијело Словенство, па се чак дотакао и пољског језика. Руски језик је утицао и на чешки — нарочито од времена чешких будитеља па до данас.. Кад је ријеч о удјелу руског језика у формирању књижевних језика код појединих словенских народа, не би било методолошки исправно да се то ради паушално. Тај се утицај одвијао у различитим временским периодима и, према томе, на различите начине. Жива веза између руског језика (с једне стране) и неких словенских националних језика (са друге) био је дуго времена старословенски. Ово у великој мјери важи за додир руског језика са бугарским и српскохрватским, а у највећој мјери баш у удјелу руског језика у настанку модерног бугарског. Мало упрошћено, можемо рећи да се у томе огледа извјесна закономјерност: оно што су Бугари својом старијом писменошћу (средњовјековном) инвестирали у руску књижевност вратило им се изобилно у 19. вијеку — и то са великим културним каматама. Данашњи бугарски језик не би могао да прими онолики број русизама — да старословенски није стално био жива веза између бугарског и руског језика, онај информацијски канал у којем се само измијенио смјер протицања. Због тога и можемо рећи да је старословенски језик у Словенству изумро само у смислу — да »више није ничији матерњи« језик, како је то врло успјешно формулисао проф. Петар ЂОРЂИЋ.

Осим тога, утицај руског језика на остале модерне словенске језике ваља разматрати у смислу диобе на два различита временска периода: 1. до октобарске револуције, 2. послје октобарске револуције. Таква подјела посебно је прикладна за утицај руског језика на источнословенском простору (на бјелоруски и украјински), затим кад је ријеч о његовом утицају на западнословенске језике (чешки, словачки и пољски), али се може примијенити и кад су у питању јуж-

нословенски језици (словеначки, српскохрватски, бугарски и македонски). Ствар је у томе што је октобарска револуција, а доцније и велики отаџбински рат (1941—1945), придодала нови ванјезички престиж руском језику — не само у словенскоме свијету већ и шире.

У овом раду расправља се о удјелу руског језика на формирање лексике сх. књижевног језика, што захтијева специфичан приступ, јер је тај утицај особит — свакако другачији од уплива руског језика на остале словенске језике. Прије свега, ваља знати да је руски књижевни језик по својој појави заправо неки амалгам руског народног говора и црквенословенског језика руске редакције. То је општеприхваћено мишљење у славистици, које данас не оспорава ниједан озбиљан лингвиста. Тек у епохи Ломоносова претегла је коначно компонента руског народног говора над стихијом црквенословенског језика. Од времена Петра Великог наомамо руски књижевни језик упио је знатан број европеизама грчко-латинског поријекла, затим и доста ријечи француског, њемачког и енглеског поријекла. Упоредо с тим отпао је извјестан број словенизама, али тиме нећемо тврдити да је удио старословенског у руском књижевном језику битно смањен, јер оно што је у њега одраније органски урасло (гласовно, облички и лексички) не да се искоријенити. Једноставно, руски књижевни језик сад је добио модернији профил — како би се функционално оспособио за потребе модерног друштва. Отуд проистиче и једна методолошка тешкоћа при изучавању русизама у нашем језику: наиме, није лако разграничити русизме од словенизама у нашем тексту, а понекад је то и посве немогуће.

У нашем данашњем књижевном језику има знатан број русизама. Он је већи него што бисмо то емпирички могли и претпоставити, а сам оптицај русизама код нас доста је жив — посебно у језику наше штампе и радија, затим у политичком, белетристичком и техничком изразу. Све је то резултат дуготрајног контакта двају блискородних језика, тачније дотицаја њихових носилаца у разним сферама привредне, научне, културне и спортске сарадње. Разумије се да сви русизми нашег језика нису у истој мјери асимилирани ни подједнако примљени код нас, па ћемо се у наредним редовима потрудити да приђемо ближе том питању.

Досад смо видјели које су то престижне црте старословенског и чешког језика у словенскоме свијету, сад ћемо поменути и престижне црте руског књижевног језика. Истичемо да престиж једног језика над другим, или над другима, није лингвистичке природе, него је резултат ванјезичког живота носилаца датог језика. Томе може допринијети културни, привредни, научни, војни и, чак, вјерски углед неке земље у којој све ове сфере опслужује неки дати језик. На примјер, у данашњем свијету енглески језик је престижан због постојања Сједињених Америчких Држава, а не због постојања Велике Британије, арапски језик је престижан као свештени језик исламске религије итд. Данас је енглески језик престижнији у односу на италијански или на руски, али то ни у којем случају не значи да је као језик штогод савршенији од италијанског или руског; руски језик је данас престижнији од бугарског или словачког, али то не зна-

чи да је он као систем савршенији од поменутих двају словенских језика.

У теоријској лингвистици обично се говори о *контакту* језика, па нам се при томе сугерише и мисао да је при том дотицају утицај обостран (билатералан). Међутим, кад конкретније приступимо овом питању, таква поставка не потврђује се баш у цијелости. У контакту двају језика често се јасно опажа једносмјеран утицај или је, бар, тај утицај знатно израженији у једноме смјеру, а посве закржљао у другом. Навешћу један примјер, због могућих неслагања с мојом тврдњом: готово у свима словенским језицима (народним и књижевним) има доста германских елемената из њемачког, а број лексичких позајмица из сусједних словенских језика у модерном њемачком је сасвим незнатан (изузев у варијанти њемачког језика у ДДР).

Престижне црте рускога књижевног језика, у данашњем стадију његова развитка, биле би сљедеће:

1. Руски језик је данас постао *свјетски*, и то чињенично и званично. У тој функцији он је потврђен у Уједињеним народима, па се тако придружио малој »породици« свјетских језика (енглески, француски, шпански, њемачки...).

2. На руском језику публикује се више од 51% научних и техничких информација у данашњем научном животу Европе и свијета.

3. Руски је језик највећег словенског народа и језик територијално највеће државе на свијету.

4. Руски је језик земље у којој је извршена прва социјалистичка револуција на свијету.

5. На руском језику одавно се развила веома *богата умјетничка књижевност*, која је ушла у златни фонд цјелокупне европске литературе (»Слово о полку Игореву«, Пушкин, Гогољ, Достојевски, Лав Толстој, Чехов...). Три руска велика писца носиоци су Нобелове награде (Буњин, Пастернак и Шолохов).

Руско-југословенске културне и књижевне везе веома су старог датума и дуго су трајале у континуитету. Оне заправо почињу већ у раној фази словенске писмености, па су доцније настављене — са мање или више интензивности — кроз 15. и 16. вијек, затим су у 17. вијеку доживјеле нов, снажан импулс дјелатношћу хрватскога књижевника Јурја КРИЖАНИЋА.

У 18. и 19. вијеку културне и књижевне везе југословенских народа са Русима подигнуте су на виши ранг. Наиме, сад се појављују већ цијели покрети (књижевни и културни) са сталнијом оријентацијом на Русију — као велику словенску земљу. Овдје ће нам бити довољно да се подсјетимо на то како је био конципиран и организован културни, књижевни и просвјетни живот код војвођанских Срба, који су се — стицајем историјских околности — нашли у »туђој« средини. Српско становништво »јужне Угарске« (како би то рекао Јован СКЕРЛИЋ) било је инкорпорирано у аустроугарску државу.

Познато је да су војвођански Срби (у 18. вијеку) постали у великом броју погранични војници крајишкога типа, па им је повјерено да бране границу од Турака — с којима су тако дуго живјели, да су боље од осталих народа у аустроугарској царевини умјели војевати

с њима. У току времена Срби су, живећи у туђој држави, били подвргнути однарођивању и националној асимилацији. На њих је, чак, вршен притисак да се поунијате, тј. да признају римског папу за врховног поглавара хришћанског. Томе се не треба нимало чудити, јер такав став је био заправо програмски у аустроугарској држави. Присјетићемо се само да је аустријски цар и мађарски краљ (у једној особи) имао титулу »Његово Царско и Апостолско Величанство«. То ће рећи да је католицизам био званична религија у Аустроугарској Монархији, онако као што је ислам био државна вјера у Турском Царству, а православље у царистичкој Русији. Кад су се нашли у приликама да им је запријетило унијаћење и однарођивање, војвођански културни посленици склонили су се под егиду »велике исто-вјерне« словенске царевине, тј. Русије. Зазирући од ћирилицом штампаних књига унијатског садржаја, војвођански Срби су сад почели да се снабдијевају искључиво црквеним књигама из Русије. То је имало и неповољних језичких посљедица. Тако је дошло до сталне културне оријентације према Русији, а нарочито на књижевном и просвјетном подручју. Овдје ћемо још само поменути два позната културна радника из Русије, који су по позиву специјално дошли у Војводину — да организују школство и просвјету код војвођанских Срба. Били су то Максим СУВОРОВ и Емануил КАЗАЧИНСКИ.

У 19. вијеку културне и књижевне везе појединих југословенских народа са Русијом биле су нарочито интензивне. Опет су се профилирали цијели културни и књижевни покрети оријентисани на Словенство или на Русију. Такви су, на примјер, били илиризам у Хрватској и реализам у Србији, чији се настанак обично везује за име Светозара МАРКОВИЋА.

Посебно ваља истакнути да су ослободилачки покрети јужнословенских народа у 19. вијеку често гледали у царској Русији свога потенцијалног и моћног заштитника. Ако се помакнемо даље у времену, видјећемо да су се од почетка првога свјетског рата па до данас дешавали још неки крупнији историјски догађаји који су допринијели угледу царске Русије (а доцније Совјетског Савеза) у осталим словенским земљама. Навешћемо само два од њих, по нашем мишљењу најзначајнија: 1. социјалистичка октобарска револуција 2. удио Совјетског Савеза у ослободилачком рату против Хитлеровог фашизма — који је имао у плану да подјарми све Словене. У том смислу постао је познат цијелом свијету и допринос југословенске народноослободилачке борбе.

Тек након другога свјетског рата заправо је руски постао свјетским језиком. У тој функцији он још не достиже велике (свјетске) језике Западне Европе, али већ сама чињеница да је и званично признат као *свјетски језик* — знатно је ојачала његов културни статус и придодала му је нешто од престижа. Поготову ако се узме у обзир да се руски једини од словенских језика уздигао на ранг међународне комуникације — у европским и свјетским размјерама.

Након свега што је досад речено биће нам схватљивије откуд у нашем језику данас има тако много русизама. Одмах ћемо рећи да су они присутнији у *сх. књижевном језику* него у народним говорима.

То је посве разумљиво ако се узме у обзир да су носиоци двају језика (руског и српскохрватског) контактирали »на растојању«, јер немамо државне границе ни физичког додира са носиоцима руског језика. Другачије речено, контакт двају словенских језика одвијао се више посредством књиге, а не усменим преузимањем у области лексике. Овакав дотицај »на раздаљини« знатно је олакшан израженом сродношћу двају језика. Ваља знати да образовани носилац сх. језика може одмах, од првог додира, разумјети готово 2/3 руског текста средње тежине. Због свега тога утицај руског језика у нашем писаном тексту осјећа се готово на свим језичким равнима: 1. на подручју просодије — задржавање акцента на посљедњем слогу (*каза-чџк*), 2. у области морфологије — употреба номинатива у служби вокатива (*друг, момак, рођак*), поплава партиципа (*задовољавајући, конституирајући, предстојећи*), 3. у синтакси — *дискутовати по питању* и сличне конструкције.

Разумљиво је само по себи да ће највише русизама бити баш на плану лексике. У томе се испољава једна одавно утврђена лингвистичка законитост: лексика је најмање постојан слој језичког система и најнеотпорнији слој његов, па стога и најподложнији свакојаким утицајима са стране. Код наших школованих и образованих људи све је више русизама у интелектуалном изразу, понекад се с тим и претјерује. Међутим, олакшавајућа је околност за кориснике русизама да то не чине намјерно, него подсвјесно — због велике сродности двају језика.

Занимљиво да је у периодима језичког чистунства код појединих словенских народа (на примјер, код Чеха, Хрвата и Срба) руски језик, ипак, уживао неки попуст — као језик највећег словенског народа. У некој теоријској вези с овим стоји и чињеница да су *турцизми* у нашем језику дуго времена уживали неки попуст при чишћењу књижевног језика — чак и код самог Вука КАРАЏИЋА. За ову другу појаву разлози су другачије природе, а у овој прилици навешћемо само два од њих: 1. дубока укоријењеност турцизама у пучким слојевима носилаца сх. језика, 2. велика заступљеност турцизама у народним умотворинама — гдје су често постали незамјениви поетизми. У чешком и књижевном сх. језику до данас је допрло нешто русизама који су примљени баш у вријеме кад су остале ријечи страног поријекла биле истискиване из њих. Ово може да звучи помало парадоксално, али је посве тачно. То вјероватно није учињено само због упражњеног простора у лексичкој залихи, већ више због тога што се онда вјеровало да се руским позајмицама *неће искварити словенски карактер књижевног језика*. Уз услов да се изврши добар одбир и адаптација (гласовна и обличка) — таквих русизама, то вјеровање може се примити као лингвистички исправно.

При истраживању русизама у нашем књижевном језику наилазимо на једну препреку методолошке природе, на коју морам још једном да укажем: није лако разграничити словенизме од русизама у нашем тексту. Због тога су неки наши истраживачи падали у грешке — стављајући и домаће словенизме у претинац русизама. Ја сам то избјегавао, па ми се дешавало да искажем мањи број русизама

од стварнога. Па, ипак, не вјерујем да је ова методолошка тешкоћа главни разлог — због чега русизми код нас досад још нису проучени у довољној мјери. Томе се питању прилазило само од случаја до случаја и у ситнијим појединостима. Овај чланак, разумије се, не може имати претензија да попуни ту празнину, али мислим да може потакнути млађе истраживаче — слависте да се тиме више позабаве.

Овдје сам направио само један кратак пресјек и понудио преглед русизама код нас, онако како су заступљени у данашњем сх. књижевном језику и како су одражени у сх. лексикографији. При томе сам укратко пропратио и процес интегрисања русизама у текст нашега књижевног језика, а посебно њихову гласовну и обличку адаптацију. Иако се руски и сх. језик налазе у односима најближих рођачких веза, јер су то — дијахроно узето — само двије гране истога прасловенског стабла, ипак има доста различитих тешкоћа у процесу усвајања русизама у наш текст, о томе има шта да се каже.

Док листамо рјечнике тзв. страних ријечи, пада нам у очи да је русизама знатно мање код нас неголи европеизама из великих језика западне Европе (узетих скупо или појединачно). А поготову је код нас знатно мање русизама неголи турцизама у ширем смислу ријечи (тзв. оријентализама). Са друге стране, лако ћемо запазити да у нашем данашњем књижевном језику има, ипак, више русизама него свих осталих славизама узетих заједно (полонизама, бохемизама, бугаризама...). То се, додуше, могло и унапријед емпирички процијенити, без посебних истраживања, али је било неког разлога да се то овдје констатује.

Наши данашњи рјечници страних ријечи нуде нам веома неједначен број русизама у српскохрватском књижевном језику. Чак ако узмемо у обзир да су ти рјечници издати у различито вријеме, ипак остајемо под утиском — да русизми нису уопште лингвистички »препарирани« за лексикографску презентацију. На жалост, код нас се и сад штампају рјечници којима би више доликовало име *регистар*, јер уопште не обрађују лексикографску одредницу — већ само товари на хрпу поједине ријечи. Све ово, у највећој мјери, важи и за обраду русизама у нашим рјечницима различитог профила и намјене.

Занимљиво је да београдски рјечник страних ријечи (Вујаклијин) исказује премало ријечи као русизме, док загребачки велики рјечник (Клаићев) нуди »превише« русизама. Он увршћује и оне русизме који данас сигурно не постоје, а нисам сигуран да ли су икад и постојали у нашем језику. Код Вујаклије нећете наћи чак ни такве русизме као што су *самовар*, *кађуша*, *кружок*... и многе друге несумњиве русизме — који су у доста широком оптицају код нас. Према томе, можемо већ сада рећи да код нас нису изграђени ни основни критеријуми о статусу русизама код нас, а камоли да су они лингвистички истражени и лексиколошки обрађени.

Симптоматично је, мислим, да је на извјесну »опасност« од прилива русизама први указао — нико други већ највећи српски русиста професор Радован КОШУТИЋ. Још 1926. године, у његовим чувеним препарацијама из руске класичне књижевности, има један овакав одломак: »Имајући непрестано на уму да превођење није само знање туђег језика, него и *лепо казивање*, ученик треба да привикне

лепо преводити, исказивати српске обрте српским начином, а руске речи српским речима, и *чувати чистоту свог језика*. Код нас је досад било већином овако: ко учи туђ језик, квари свој, навикавајући се и нехотице на синтаксу која није српска, а ко учи руски језик, може свој сасвим покварити. Ово има и већег значаја. Јер што год се руски језик буде код нас више ширио, тиме ће, због велике сличности између руског и српског, настајати све већа опасност по чистоту нашег језика. Зато овај удбеник, који ће, заједно с увођењем руског језика у средње школе, том ширењу много припомоћи, мора имати и тај задатак — да у ученику пробуди живо осећање за разликовање руског од српског. Нека се наш језик развија у дубину и у ширину све више и више, како би једном постао *снажно*, свестрано и *до највећих потанкоћа усавршено оруђе* за велику књижевност... али нека му се ток не загађује туђим речима, где год ми имамо своју српску реч. Ја не знам, зашто бисмо ми говорили и писали: *благодаран, благородан, горд, ревностан, ободрити*, итд. итд., кад се то лепо српски каже: *захвалан, племенит, охол, усрдан, охрабрити*» (стр. IX—X).

У Кошутећево доба русизми су се мјерили на десетке, сад их има на стотине у сх. књижевном језику, нарочито у есејистичком изразу. Од изрицања Кошутећевих футуролошких предвиђања (1926) протекло је више од 50 година, за то вријеме број русизма у нашем језику готово да се удесетеростручио. Чак и од оних пет ријечи што их је овај врсни слависта навео за примјер *неприхватљивих русизама* — данас би нам само двије биле необичне, а три од њих употријебиће свако од нас — бар у тексту са већим књижевним претензијама.

Из наведених наших рјечника ја сам ексцерпирало више од 500 русизама и размотрио их са становишта употребљивости у нашем модерном изразу, посебно се осврнувши на њихову интеграцију у наш текст, тј. гласовну и обличку адаптацију. Прије сваке лингвистичке анализе овога значајног слоја наше књижевне лексике даћемо абецедни списак оних русизама који су код нас у живљем оптицају, а не попис свих русизама — јер то није засад ни могуће.

А	Б	В	Г	Д
		благадејање		
		благадејанац (стипен-	чајник	
артељ (задруга)		диста)	Чека	
астрахан (крзно)		благовремено	челобитије	
атаман		бодар	чернозем	
авијетка (техн.)		бодрити	червоњец (банкнота)	
		бодрост	чистка	
		бољар (ин)	чоунаја соња	
		брак	»црна стотина«	
		бољшевик	черносотенци	
баћушка		бољшевизам	»црносотинаши«	
балалајка		бољшевизација		
бандура		боршч		
беспризорни		буђоновац		Д
безбједност		буђоновка (капа)	дача	
безбједан		бурлак	декабристи	
биљине (епске пјесме)		буревјесник	домострој	
бјелогардејац			Дума (скупштина)	

Е		О
есаул (јесаул)	колективизација	обломовштина
есери	комсомол	образац
	козак	обмана
Ф	Кремаљ	одзовисти
фурашка (капа)	кружок	ОГИЗ
	кулак	Охранка
	кумир	октобристи
	кумис	образовати
	курган	образовање
	квас	обезбјеђење
		обезбиједити
	Л	опит
гајдамаки (хајдуци)	лада	отачаство
газ (тип кола)	Лајка	отмјен
гопак	лента	оваплотити
горд	ликвидатори	оваплоћење
гордост	лосос	осмољетка
гордељив	луњик	
грамота	лењинизам	
губернија		
		П
Х		
хутор (салаш)	М	папироса
	махорка	перм
	мамут	пирог
	маниловштина	пирожке
И	машта	предвижници
иљушин (авион)	маз	петољетка
империал (новац)	мазут	подвиг
инокосан	менделевијум	побједа
инокосност	меньшевици	побиједити
инострани, иностранс-	меньшевизам	побједник
тво	мењевизација	побједоносан
Интурист	МХАТ	подзол
ирвас	миг (авион)	погром
изнурен	мир (општина)	погружен
извјестан	могила	појаснити
извилити	москвич	полногласје (пуногла-
извинити се	мужик	сје)
извињење		поњатије
извошчик		порив
		Потемкинова села
		поразити
Ј	Н	поражен
јак (авион)	начертаније	пораз
јантар	нарком	получити
јаровизација	наркомпрос	трапоришчик (чин)
	народњаци	предохрана
	натуршчик	предострожан
	НЕП	предострожност
	невин	пренебрегавати
	невиност	пренебрегавати
	непмани	пренебрегавање
	нервчик	препрата (у цркви)
	неизвјесно	превазићи
	неприкосновен	превазилазити
	неприкосновеност	превазилажење
	НКВД (енкаведе)	превасходан
		превасходно
		превасходити
К		
каћуша		
кадети		
кадровик		
камерјункер		
камерхер		
канцеларитис		
каторга		
казачок		
кнут		
књаз		
колхоз		

превасходство
прикљученије
примотра
произвољан
произвољност
пуд
произвести (унаприједити)
произведен (унапријеђен)

Р

раскол
раскољник
равномјерно
равномјерност
равносложан
равносложност
равноправно
равноправност
ражаловати
ражалован
руководити
руковођење
руководство
руководилац
русалка

С

сајузити
самодржац
самодржавље
самовољност
самовоља
самозванац
самозван
самовар
саобразити
сарафан
СЕВ
скаредан
снаст (у бродарству)
снабђети
сравнити (документе)
снабдијевање

снабђевеност
слјуда (техн.)
»руско стакло«
саборна црква
странствовати
сопка
совхоз
совјет
совјети
совјетизам
совјетизација
спутњик
СССР
Совјетски Савез
стахановци
стахановски
стаљинизам
стаљиниста
староста
супруг, супруга
степа
супружници
Стрелка и Белка
сујета
старовјерци

Ш

шашке (игра)
шчи (руска чорба)
шињел

Т

тајга
ТАСС
точка
точно
толковати
торжествовати
торжествен
торжество
троцкизам
трогатељно
тројка
трудодан
тула-сребро
тундра

У

убиједити
убјеђивати
убјеђење
убјеђивање
училиште
установити
установљивати
ударник
ударница
ударнички
ударништво
указ
уравниловка
упражњавати
упражњавање

В

ваљенке (чизме)
ваздух
врхушка
виновник
виспрен
виспреност
ВЛКСМ
волшебан
волшебник
волшебница
вовеањ (техн.)
Восток
вотка
верста

З

запета
земство
здање
зис (тип кола)
запорожац

Ж

жигуљи
ждановштина

Читаоцима овог рада била би мала, или никаква, корист ако бисмо им понудили само регистар русизама у нашем књижевном језику, стога ћемо русизме анализирати и обрађивати даље — како бисмо најбоље презентирали овај слој лексике у нашем књижевном језику. Неизбјежна прва фаза у том послу биће *тематско разврставање* наших русизама по областима употребе, појмовно. Прије тога би-

ће корисно да овдје изречемо још једну важну напомену: наиме, све русизме у нашем језику упутно је подијелити на русизме у ужем смислу ријечи и на такозване *совјетизме*. Већ можемо разабрати да у укупном броју наших русизама превагу чине управо совјетизми. Ово се објашњава тиме што су носиоци двају језика (српскохрватског и руског) дошли у тјешњи дотицај након октобарске револуције, а још више у вријеме другог свјетског рата. Једна од могућих подјела русизама нашег језика по тематским претинцима могла би да изгледа, на примјер, овако:

1. РЕАЛИЈЕ РУСКОГ НАЧИНА ЖИВЉЕЊА (узевши у обзир климу и облике рељефа): *баћушка, самовар, козак, тројка...*

2. ЈЕЛА И ПИЋА, ПОСУЋЕ: *боршч, бљини, чајник, чај, квас, кумис, вотка, шчи...*

3. ОДЈЕЋА И ОБУЋА (ЦИВИЛНА И ВОЈНА), КРЗНО: *астрахан, буђонова, фурашка, кафтан, лента, сарафан, шињел, ваљенке...*

4. БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВИЈЕТ: *чај, каљинка, рјабинушка, ирвас, лосос, мамут, собољ...*

5. МУЗИЧКИ ЖИВОТ: *балалајка, бандура, гопак, казачок...*

6. ОБЛИЦИ РЕЉЕФА И КЛИМАТСКО-БИОЛОШКЕ ФОРМАЦИЈЕ: *курган, сопка, могила, тајга, тундра, степа...*

7. ГЕОЛОГИЈА И ПЕДОЛОГИЈА: *чернозем, перм, подзол...*

8. РАЗНИ ПОКРЕТИ (КУЛТУРНИ, УМЈЕТНИЧКИ, ФИЛОЗОФСКИ И ВЈЕРСКИ): *декабристи, есери, мењшевици, ликвидатори, непмани, ниџилисти, народњаци, словјанофили, старовјерци, западњаци...*

9. ВОЈСКА, ОРУЖЈЕ И ЧИНОВИ: *бјелогардејац, црвеноармејац, есаул, начелник, каћуша, послани, редов, ражаловати...*

10. СОВЈЕТИЗМИ У УЖЕМ СМИСЛУ РИЈЕЧИ: *бољшевик, бољшевизам, бољшевизација, лењиниста, лењинизам, комсомолци, стаљиниста, стаљинизам, троцкизам, троцкиста, чекиста, чека, чистка, кадровик, колхоз, совхоз, кружок, СЕВ, СССР, петолетка, осмољетка, стахановци, ударник, кулак, уравниловка, врхушка...*

11. ТЕРМИНИ НАУКЕ И ТЕХНИКЕ: *јаровизација, менделевичум, опит, нервчик, полногласје, приземљити се, предохрана, спутњик, точка, запета...*

12. ТЕХНИЧКЕ МАРКЕ КОЛА И АУТОМОБИЛА И ПРЕВОЗНИХ СРЕДСТАВА: *газ, лада, москвич, зил, зис, јак, иљушин, миг, тупољев, жигуљи...*

13. ДРЖАВНО И АДМИНИСТРАТИВНО УРЕЂЕЊЕ: *губернија, Дума, самодржац, самодржавље, самозванец, совхоз, суботњики...*

14. СТАЛЕЖИ, ЧИНОВИ И ЗАНИМАЊА: *бољари, богатир, бурлак, различинац, мужик, кадровик, староста, кулак...*

15. УМЈЕТНОСТ, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА: *биљине, буре-вјесник, натурачичк, обломовштина, маниловштина, передвижњики, ждановштина...*

16. МЈЕРНЕ И НОВЧАНЕ ЈЕДИНИЦЕ: *червоњец, копејка, рубља / рубља, аршин, пуд, верста...*

Није могућно дати класификацију којој се не би могле ставити замјерке, али мислим да и ова нуди неку могућност бољег увида у наше русизме и олакшава корисницима стручне литературе боље сналажење у овом слоју књижевне лексике. Из понуђене класификације такође се може разабрати да русизми импонују не само количином заступљених лексема већ и бројем *различитих* домена употребе. То је и био основни циљ распоређивања русизама по тематским областима, дакле, да се постигне каква-таква прегледност на појмовном плану њихове употребе.

Ако се мало удубимо у понуђени списак русизама, лако ћемо запазити да су многи од њих ушли у наш језик посредовањем образованих људи. Ова констатација може се и даље развити, па ћемо рећи да су русизме уводили чиновнички и војнички сталез, а затим радници у просвјети и култури. У наше вријеме највише је русизама разасуто по журналистичким, публицистичким и чисто књижевним текстовима.

Веома је занимљив сам процес интегрисања русизама у текст сх. књижевног језика, тј. њихова гласовна и обличка адаптација. Прије тога подсетићемо још да слој русизама у нашем књижевном језику није посве хомогена маса наше лексичке залихе. Овдје морамо имати на уму да су русизми улазили у наш језик у различитим раздобљима његовог развитка и да је све то дуго трајало (а траје и сад). У свему томе важно је још да разликујемо русизме којима се искључиво означавају реалије руског и совјетског начина живљења од оних који се могу употријебити и за наше реалије. У томе смислу ја видим значајну комуникацијску разлику између русизама *самовар, козак, кађуша, тројка, совхоз, пуд, копејка...* (на једној страни) и русизама типа *ударник, кружок, овоплоћење, беспризорни, машта, нервчик, побиједити...* (на другој страни). Ова разлика, свакако, утиче на семантичку и употребну вриједност русизама у нашем књижевном језику — одређујући им јачи или слабији лексички статус.

Најуочљивија адаптација русизама у нашем тексту јесте правописна. У том погледу најважније је да се истакне правописни третман једначења сугласника *по звучности*. Као гласовни процес оно је истоветно у руском и српскохрватском језику, али се различито третира на правописној равни — у два блискородна словенска језика. Ово је стога што је руски правопис *коријенски* (морфолошки и историјски), а наш је у основи *фонетички*, тачније фонолошки. Управо због тога се у руском језику ова важна гласовна појава не региструје на нивоу правописа, а код нас се она обавезно региструје. На примјер, ми ћемо писати *фурашка, пирошке, вотка* и сл., док се у руском оригиналу све то пише неизједначено: *фуражка, пирожки, водка* итд.

Веома је уочљива и прозидијска адаптација русизама у нашем језику, ваљда због тога што се два језика знатно разликују и у том

погледу. Овдје ћемо рећи да су руски и наш акценат у својој суштини различити, и то у погледу мјеста и у смислу природе акцента. У руском језику акценат је *сасвим слободан*, онако исто како је то у словеначком и бугарском језику: може стајати на сваком слогу у ријечи: на првом, на посљедњем и на било којем унутрашњем. У нашем језику акценат је *ограничено слободан*: по правилу не може бити на посљедњем слогу у ријечи. Ако се то понекад ипак деси, то је најбољи сигнал да је дата ријеч страног поријекла и да се опире адаптацији. Што се тиче природе акцента, наш акценат је *тонски*, а руски је изразито експираторан — опет једна битна разлика. Такав руски акценат је суштински утицао на вокализам руског језика: вокали се реализују на два посве различита начина, зависно од тога јесу ли наглашени или су, пак, даље од акцента — и за колико су слогова удаљени. Такозвани самогласници »пуне творбе« могу се у условима руске акцентуације реализовати *само под акцентом*, а изван акцента обавезно подлијежу мањим или већим редукцијама — зависно од тога колико су удаљени од наглашенога слога. Пошто наш слух није оспособљен да хвата и региструје »ирационалне« руске самогласнике са јаким ступњем редукције — ми смо у процесу гласовне адаптације пошли за руском графијом, а не за руском фонетиком. На то нас приморава још и сиромашан вокализам у нашем матерњем језику.

При томе ваља још знати да сви руски самогласници не подлијежу у једнакој мјери редуковању — чак ни у истом гласовном положају. Најосјетљивији су средњи самогласници (Е и О) па затим ниски самогласник А. У ненаглашеном положају (као слабом!) неутралише се опозиција између О и А, па се оба вокала изговарају једнако, и то у корист изговора А-вокала. У томе се управо састоји оно чувено руско *акање*; ми га се, међутим, не придржавамо у адаптацији русизама у нашем тексту. Наш манир да идемо за руском графијом, а не за руском фонетиком, гласовно је мање вјеран оригиналу, али је некако чвршћи теоријско-лингвистички и практичнији је — па ћемо га се, баш због тога, и убудуће придржавати.

Уза све ово треба имати на уму да руски језик има и једну самогласничку фонему више него што ми имамо, дакако рачунајући њен јаки положај. То је општесловенски самогласник у, који су сви јужнословенски језици (модерни) одавно изгубили, а руски га је одлично сачувао. Чак се на руском тлу развило и такозвано секундарно у (у положају иза тврдых сугласника Ж, Ш и Ц). Све ово директно отежава процес гласовне адаптације русизама у нашем језику, а ми смо принуђени природом нашега гласовног система да пишемо и изговарамо обично и за руско у: *богатир, биљине, кумис, опит, порив, посилни, виспрен...*

Осим тога, овдје ваља навести и то да у руском језику постоје два непостојана самогласника — као континуанте некадашњих општесловенских полугласника (џ и б): то су такозвани бегље гласње О и Е. У српскохрватском књижевном језику њима одговара један једини непостојани самогласник А, јер је он континуанта за оба не-

кадашња јера у нашем старијем језику. Разумије се само по себи да носилац сх. језика нема изграђеног језичког осјећања за непостојано О и Е, нити ће, пак, Руси имати језичко осјећање за наше непостојано А. Стога ће Рус казати да је био в Крагуеваце, в Задаре и сл., а ми ћемо у нашем тексту »преправљати« руске бегље гласње О и Е у наше непостојано А. Управо на тај начин добили смо на нашем тлу ликове као што су бјелогардејац, буђоновац, црвеноармејац, разночинац, трудодан, запорожац... за руске изворне облике белогвардеец, будённовец, красноармеец, разночинец, трудодень, запорожец.

И руски консонантизам знатно се разликује од нашег, и то у погледу неких битних фонолошких опозиција. Основне и суштинске особине руског система сугласника јесу: 1. опозиција тврђих и умекшаних, 2. оглушеније, тј. обезвучавање сугласника на крају ријечи, 3. разговоријетно изговарање сугласника Ј у положају иза меких сугласника. Ни једно од ових обиљежја руског консонантизма није својствено сугласничком систему нашег језика. То нам већ наговјештава велике тешкоће у процесу преношења неких руских сугласника у наш текст. Уопште ваља имати на уму да је велика сродност руског и нашег језика изражена на плану морфологије и лексике, а да је управо незнатна у области фонетике. Ово смо могли видјети већ из досадашњег излагања у овом раду. Због свега тога мораћемо у нашем тексту да пишемо *Иља Еренбург, Иљич-Уљанов*, унотач чињеници да то Руси изговарају [il'já], [il'jič], [ul'jánəf], а пишу *Иљья Эренбург, Иљич-Уљьянов*.

Исто тако нећемо писати у нашем тексту *Петроф, Љермонтоф, Тургењев* и сл., иако Руси баш тако изговарају, с оглушенијем.

Као најтеже питање у процесу гласовне адаптације руских сугласника остаје нам још замјена за руске умекшане сугласнике у нашем тексту. Почећемо од умекшаних л' и н', јер и ми имамо сличне сугласнике, тачније сличну гласовну опозицију за ова два сугласника. При томе овдје занемарујем чињеницу да су наши Љ и Њ заправо палатални, а руски л' и н' су палатализовани. Уза све то, има довољно методолошких разлога да почнемо баш од њих. Досад навођени русизми показују да су код нас руски умекшани л' и н' најчешће замјењивани одговарајућим нашим сугласницима Љ и Њ: биљина, болшевик, стаљинизам; червоњец, шињел... Међутим, има и неких одступања од тога, углавном доброг, узуса. Она се могу илустровати примјерима као што су *лента, лењинизам* и сл. Чак у томе погледу има и неких колебања, па београдски рјечник страних ријечи пише *артељ*, а загребачки *артел*. У датом примјеру вјернији је руском изговору београдски изговор. Неке појединачне случајеве одступања од уобичајене замјене руског л' нашим Љ можемо објаснити природном језичком тежњом ка разједначавању (на примјер, *лењинизам < лењинизам*, што подсјећа на наше пучко изговарање глаголских именица типа дијелење, молење, и сл.).

У руском језику веома је изражена палатална афектација и код умекшаног р', али ми у нашем репертоару фонема немамо могућности да то обиљежје унесемо у наш текст, поготову ако се р' (или неки

други умекшан сугласник) нађу *на крају ријечи*. У таквом случају њака се умекшаност, било којег сугласника, напросто занемарује: богатир, јантар и сл. за руско богатъръ, янтарь...

Унутар ријечи обично се код нас умекшаност неког руског сугласника настоји постићи писањем сугласника Ј уз тврд сугласник, на примјер, бјелогардејац, совјет и сл. Посебно је при том занимљив процес *психолошког* јекавизирања русизама — код ијекавских штоковаца, чега — из разумљивих разлога — неће бити код икавских и екавских штоковаца. Том појавом вриједило би се посебно позабавити.

У овом раду дотакнућемо се још само умекшаних дентала из руског језика и начина њиховог преношења у наш текст. Овдје се ради о руским умекшаним сугласницима *д'* и *т'*. У вези с тим могућна су три различита рјешења, бар теоријски. Досад навођени примјери русизама дају илустрацију за свако од њих. Најчешће се намјесто поменутих руских сугласника код нас пишу фонолошки слиједови *дје*, *тје*. Осим тога, могућно је да се у нашем тексту умекшаност руских дентала посве занемари. Са друге стране, дешава се понекад да су руски умекшани дентали *д'* и *т'* код нас замијењени нашим палаталима Ђ и Ћ: бађушка, кађуша; буђоновац, Феђа за руско батюшка, катюша; будённовец, Федя.

Има код нас и примјера потпуног занемаривања умекшаности руских дентала, на примјер, у изразу Потемкинова села. Ово се нарочито истиче кад га испоредимо са презименом Распућин за руско Потёмкин, Распутин.

Заслужује да се овдје помене и писање руских сугласника Ч и Щ који су вазда меки. Први од њих замјењује се код нас палаталом Ч, а други обично нашим фонолошким слиједом ШЧ. Замјена рускога Ч нашим Ч прихватљива је и може се само препоручити, унаточ нијансама изговора ових двају гласова (на примјер, *дача*, *москвич*, *червоџец* за руско *дача*, *москвич*, *червонец*). Међутим, замјена рускога специфичног гласа Щ нашим фонолошким слиједом ШЧ тешко да би могла издржати лингвистичку анализу. Ми, додуше, традиционално пишемо и говоримо *боршч*, *шчи*, *извошчик*, *прапоршчик*, *Хрушчов*... али то је доста далеко од руског изговора у ријечима *борщ*, *щи*, *натурщик*, *прапорщик*, *Хрущёв*.

Због тога не бих могао у овој прилици да одобрим и препоручим такво писање. Ствар је у томе што гласовни слијед означен руским словом Щ данас има двије реализације у руском изговору, али ниједна се не поклапа с нашим освештаним писањем: 1. Московљани изговарају Щ као *џџ* (неко удвојено меко *џ*). 2. Лењинграђани га изговарају као ШЋ. Московски изговор је странцу врло тежак, док му је лењинградски знатно лакши — а поговору је лак нама, носиоцима сх. језика. Из понуђене анализе произлази да ћемо бити знатно ближе руском изговору ако пишемо ШЋ, а не ШЧ за руско слово Щ: *шћи*, *боршћ*, *Хрушћов*, *натуршћик*... На жалост, код нас се већ увријежило писање ШЧ за руско Щ, а то нас само удаљује од правог руског изговора — који је нама доступан. У прилог својој поставци навешћу још и сљедеће: при транскрипцији страних ријечи мо-

рамо *искористити све могућности* матерњег језика у циљу вјернијег преношења туђих гласова. Ако не поступимо тако, онда се понашамо расипнички.

Посве је друга ствар што у нашем тексту имамо ликове обломовштина, маниловштина, ждановштина и сл. Ово заправо и није транскрипција, већ морфемска адаптација — на мјесто руског завршетка — цина дошао је наш штокавски формант — *штина*.

Неке необичније гласовне скупине из руског оригинала код нас су отклоњене, нарочито ако се налазе *на крају ријечи*. Тако смо управо добили ликове *беспризорни*, *Кремаљ*, *рубаљ/рубља*, *лењнизам*, за руско *беспризорный*, *Кремљ*, *рубљ*, *ленинизм*. За први од наведених примјера била су два разлога да се тако поступи: 1. Сугласник *Ј* у положају *иза и* или *иза у* слаб је фонетички, готово избрисан, 2. Ту је и облички захват према уобичајеном завршетку наших придјева. Остали случајеви резултат су такозване минималне гласовне и обличке адаптације у позајмицама из блискосродног језика, па су се могли теоријски и унапријед предвидјети. До овога је долазило јер наш језик не подноси никаквог гомилања сугласника на крају ријечи.

Што се тиче обличке адаптације русизама на нашем тлу, најчешћа је појава мијењање граматичког рода у русизмима нашег језика. Тако је, на примјер, именица *шинел* у руском језику женског рода, а код нас мушког — *шињел*. Именица *рубља*, код нас обичније него *рубаљ*, у руском је мушког рода — *рубљ*. Овдје су биле од утицаја наше именице *пара*, *круна* и сл. — као додатни разлог. Оваквих примјера још би се могло навести, али за размјере овог чланка доста је само да се укаже на појаву.

*
**

У смислу закључка можемо формулисати сљедеће поставке:

1. У нашем данашњем језику има позамапан број русизама, нарочито у публицистичком и политичком изразу. Они нису само лексички већ исто тако облички и творбени.

2. С обзиром на то да се ради о слоју лексике из блискосродног језика, могућности интегрисања русизама у наш текст врло су велике, али тиме је појачана и опасност од варваризама словенског поријекла.

3. Гласовна адаптација русизама у нашем језику неупоредиво је тежа од њихове обличке адаптације.

4. У процесу обличке адаптације русизама у нашем језику најкрупнија је појава мијењања граматичког рода код именица, јер то битно утиче на њихову употребну прилагођеност за интегрисање.

5. Већина примљених русизама одлично се прилагодила нашем гласовном и обличком систему, али неки од њих још увијек пружају отпор асимилацији. То се огледа у просодији — задржавање окситонезе (казачџк); у фонетици — појаве као *чернозем*, *начертаније*; у творби ријечи — *прапоршчик*, *нервчик*, *мужик*, *кадровик* и сл.

Пошто је у лексици нашега књижевног језика удио руских позајмица одмах иза старословенских, вриједило би темелјитије обрадити затечене русизме у нашем језику. Треба одабрати најбоље асимилиране типове и према њима разрадити уједначенији начин писања и употребе русизама у нашем тексту. Кад ово кажем, имам на уму првенствено именичке апелативе. Они се збиља могу боље нормирати него што су то досад били.

ЗАИМСТВОВАНИЯ РУССКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

Автор рассматривает пласт лексики сербохорватского литературного языка, который всё больше укрепляется в литературном языке и в народных говорах.

Притом подчёркивает методологическую трудность при отграничении руссизмов и славянизмов в сербохорватском литературном языке.

Особое внимание уделяется процессу освоения руссизмов в тексте сербохорватского языка, то есть их морфологической, просодической и фонологической адаптации.